

KIRGIZ – TÜRK DİLLERİNDEKİ YANSIMA SÖZCÜKLERDEN OLUŞAN İKİLEMELER

Dr. Ergün Koca¹

İkileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.²

İkileme (**reduplication**), herhangi bir lengüistik birimin tekrarıdır. Bu tekrar bir ses biriminden yapıca bütünleşmiş (morfolojik) bir birime (ek, kök, kelime, hatta cümleciklerin tekrarına) kadar varabilir. Ses yansımalarında önemli bir yer tutan ikilemeler sürekliliği anlatmak, anlamı pekiştirip, zenginleştirmek, söyleyişe ahenk katmak, ses ve söz benzerliği sağlayarak tabii sese daha çok yaklaşmak, iki kelimeyle bir kavramı adlandırmak, ortaklaşa yeni bir anlam elde etmek amacıyla birincil³ ya da ikincil⁴ biçimlerin tekrarlanması olarak tanımlanabilir.⁵

Osmanlıcada "**atf-ı tefsiri**"; Fransızcadada "**redoublement, hendiadyoin**"; İngilizcede "**reduplication dual, hendiadyoin**"; Almancada "**Verdoppelung, Zvillingsforren, Hendiadyoin**" terimleriyle adlandırılan ikilemeler herhangi bir lengüistik birimin tekrarlarıdır.

Türkçenin her döneminde belirgin olarak ortaya çıkan bir anlatım özelliği, *ikilemelerin* sık kullanılmasıdır. Dünyanın pek az dilinde Türkçedekine yakın oranda görülen bu özellik, bugün Korecede ve bir ölçüde Japoncada bulunmakta, buna karşılık Hint-Avrupa dillerinde pek az örneğine rastlanmaktadır; koskoca Latin yazınında birkaç ikileme görülmektedir.⁶

Türkçenin bu anlatım yolu, gerek kavramlaştırma, gerekse sözdizimi,

¹ Uluslararası Atatürk Alato Üniuersitesi, Sosyal ve Fen Bilimleri Fakültesi ,Türkoloji Bölümü Öğr.Üyesi

² Vecihe HATİPOĞLU;Türk Dilinde İkileme;1981 Ankara

³ **Birincil biçim**: Ses yansımalarının ayrılmaz , bölünmez tek heceli en küçük parçalarıdır. Birincil biçimler anlamlı olarak yalın ya da daha çok ikilemeli biçimlerde görülür. (Z. Zülfikar , Türkçede Ses Yansımali kelimeler ; 1995 Ankara)

⁴ **İkincil biçim** : İkincil biçimler , birincil biçimlerden birtakım eklerle genişletilmiş isim soyundan yapılarıdır. (Z. Zülfikar , Türkçede Ses Yansımali kelimeler ; 1995 Ankara)

⁵ Hamza Zülfikar ; Türkçede Ses yansımali Kelimeler; 1995 Ankara

⁶ Doğan Aksan ; Anlambilim , Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi ; s.101,102 ; 1999 Ankara

tümcelerın anlamları açısından ilginç olduğu kadar önemlidir de.Üstelik, ikilemeler belli bir sözcük türüyle sınırlandırılmamakta, değişik türleri bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesinde bir yandan **ev bark, çift çubuk, sorgu sual, çarşı pazar** gibi, yerli ve yabancı kökenli eşanlamlı adlar ikileme olarak kullanılırken **eğri büğrü, açık seçik, derme çatma,akıllı uslu** gibi sıfatlar bir araya getirilmekte, ayrıca, belirteç, ulaç, ortaç, eylem (çekimli ve çekilmemiş) gibi değişik sözcük türlerinden ikilemeler oluşturulmaktadır. Yine değişik sözcük türlerinden tersanlamlı ögeler de **az çok, iyi kötü, yer gök, dost düşman, irili ufaklı, gidip gelip**, örneklerinde olduğu gibi kalıplaşmaktadır.

Sabah sabah, akşam akşam, sokak sokak, isteksiz isteksiz, akın akın, durup durup, derin derin gibi, değişik sözcük türlerinden olup da yinelemeli kullanılan örnekleri, ayrıca **kitap mitap, kadın madın, okul mokul** gibi, önsesi / m/ ile değiştirilerek oluşturulanlar yine ikilemelerdendir.⁷

Türkçe sözcüklerden kurulan ikilemelerin önemli bir bölümü yansımalarıdır.Yansımalar doğanın verdiği sesi yansıtmaya çalışan sözcüklerdir.Su sesini andıran çeşitli yansımalar olduğu gibi ,tahta, taş ya da yağmur ve benzeri tabiat olaylarını ve seslerini yansıtmaya çalışan sözcüklerimiz çoktur ve çok defa da ikileme biçiminde kullanılırlar: “ **şakır şakır sular akıyor**” , “ **şıkır şıkır oynuyor** “ , “ **tak tak kapı çalıyor**” , “ **yağmur yağar çisil çisil**” , “ **kedi mırıl mırıl uyuyor**” vb.

“Ceylanlar sürü sürü kuzular ağıl ağıl

Irmaklar **gürül gürül**, dereler **çağıl çağıl**.”(Necati Cumalı)

“Kız, herkesten önce çeşmenin musluksuz olduğuna ağzını dayayıp **lıkırlıkır** ve kana kana suyunu içti.” (O.C.Kaygılı)

“**Gürül gürül** nargile için dudaklarını marpucundan ayırmadan sordu.”
(A.ilhan)

“Ekinler , arada bir buluttan çıkan akşam güneşinde , hala altın gibi **ışıl ışıl** parıl darmış.” (T. Buğra)

“Yağmur hala **şakır şakır** yağıyor.” (T.Buğra)

“Yağmur **şarıl şarıl** akıyor damlardan.” (S.F.Abasıyanık)

⁷ Doğan Aksan ; Anlambilim , Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi ; s.101,102 ; 1999 Ankara

“Sırmalı elbisesi içinde **şıkır şıkır** yürüyen bir genç subayı gösterdi.”
(A.H.Tanpınar)

“Onun da gözlerinden **şıp şıp**, iki damla yaş akar.” (S.Birsel)

Yine yansımaya benzer pek çok sözçüğün , Türkçede ancak ikileme biçiminde kullanıldığını görmekteyiz.Bunların , doğa seslerini yansıtmaya olayı ile ilgileri varsa da bu ilgi kolayca sezilemez: “ **mırın mırın etmek**” , “ **vicık vicık yemek**” , “ **kımıl kımıl böcekler**” vb.⁸

“**Civil civil** söylediğin türkü.”(C.S.Tarancı)

“O oyunlar, o **civil civil** söyleyişler... Mezar derinliklerinden geliyordu onlar.” (T.Buğra)

Haraketli, kalabalık: “**Civil civil** Mahmutpaşa.”(O.V.Kanık)

“Sevgimin arkasına gizleniyorum;

İçim dışım **kımıl kımıl** hiyeroglif !” (Oktay Rıfat)

“Yolcuyu uğurladık . Sürekli

Bir yağmur , **vicık vicıktı** toprak.” (Oktay Rıfat)

“Pençesiz pabuçların içinde **vicık vicık** olmuş çoraplar.” (T.Buğra)

İstanbul’ u dinliyorum gözlerim kapalı

Kuşlar geçiyor, derken

Yükseklerden, sürü sürü, **çığlık çığlık** (Orhan Veli Kanık)

Prof. Dr.Hamza Zülfikar’ın “ **Türkçede ses yansımaları kelimeler**” adlı eserinde Türkçedeki yansıma ikilemelerine uzunca değinmiştir:

“Yansıma olmayan kelimelerin çok değişik yapılarda ikilemeleri yapılır. Bunlardan biri de ünlü durumundaki zarf- fiillerle kurulmuş ikilemelerdir. Ses yansımalarında, bu yolda kurulmuş ikilemeler azdır. **hıçkır-**, hıçkır hıçkır (Hıçkırarak, TSöz⁹), **öğür-**, öğüre öğüre (Öğürerek, TSöz) vb.

“ Bunu işiten çocuk , **hıçkır hıçkır** , katıla katıla ağlamaktadır.” (Refik Halit Karay)

Nitekim bunun üzerinedir ki **böğüre böğüre** ağlamaya başlamıştım.”(Y.K.Karaosmanoğlu)

⁸ Veciye HATİPOĞLU;Türk Dilinde İkileme; s. 18,19 ; 1981 Ankara

⁹ Türkçe Sözlük,TDK , 2005 Ankara

“Kalbi **çarpa çarpa** çıktığı büyük selamlık merdiveninin çatısı olduğu gibi çökmüştü.” (A.H.Tanpınar)

Ses yansımali ikilemelerde hareketliliği anlatmak, fiil olarak kullanılmaları sağlamak ve bunların çekimlerini yapabilmek için başta **et-**, bazen **ol-**, nadir olarak da **eyle-** yardımcı fiillerinde yararlanmıştır. İkilemenin kavramını fiilleştirmekte et-yardımcı fiillinin daha çok seçilişi, ses yansımalarının hareketliliği ile yakından ilgilidir. Et- bir çekim ögesi görevini taşır ve tabii ses, bu yolla daha açık, daha kuvvetli anlatılmış olur **gacur gucur et-** (Gacur gucur ses çıkararak, TSöz) vb.

“İşlerine çok karışıyor, çok **vidi vidi ediyormuş.**” (E.Bener)

“**Cart curt etmesine** bakma korkaktır” (Y.K. Karaosmanoğlu)

Türkçede yardımcı fiiller yardımıyla yansımali ikileme yapılsa da Kırgızcada bu durum farklıdır. Kırgızcada basit ses yansımali sözcükler bir tek kökten ibaret olarak, çoğunlukla **et-, de-, koy-, kıl-** gibi yardımcı eylemlerle birlikte söylenir ve taklit edilen sesin sadece bir defa çıktığını belirtir: *kars et, tars et, küñk et, kor de, bark de* v.b.

Erteden keçke şırp etken dabış ugulsa, oşol cakka talpınat. Sabahtan akşama kadar ufacık bir ses duyulursa, o tarafa doğru yönelir. (T.Kasimbek)

Yardımcı fiiller dışında ikilemenin anlamına uygun düşen ya da anlamı tamamlayıcı nitelikte olan başka fiiller de kullanılır. Bunlar, ikilemenin kavramını fiilleştirir ve çekimleri sağlar. **Bangır bangır** (Yaygaralı bağırmayı anlatır. TSöz) ikilemesine **bağır-** , **fosur fosur** (sigara içmeyi anlatır, TSöz), **çıtır pıtır** (çocuk) Tatlı tatlı konuşmayı anlatır. TSöz) ikilemesine **konuş-**; **çın çın** (Madeni eşyalara vurulunca çıkan ses, TSöz), ikilemelerine **inle-, öt-** vb.

“Ağlasın milletin evladı da **bangır bangır.**” (M.A.Ersoy)

“Mektebin külhanbeyi ve nizam dışı çocukları tenefüste **fosur fosur** sigara içerler.” (B.Felek)

“Sevdiğim günaydın deyişin yok mu

İki kulağımı **çın çın inletir.**” (F.Halıcı)

“Nişancı dükkanlarındaki küvvet oyuncağının zili **çın çın öttü.**” (S.F. Abasıyanık)

“Yatıştırımadığı coşkunun *fıldır fıldır döndürdüğü* gözlerle ve gülerek , sağına , soluna bakındı.” (T.Buğra)

Anlamı daha da yakından tamamlamak ve belirginleştirmek, ikilemelerin kavramını pekiştirmek için kökü yansıma olan fiillerden de yararlanılmaktadır. *inim inim inle* – (İnlemek, TSöz) vb.

“Bu ideal kocalar, eşref saatleri *tukur tukur işletmesini* bilen kadınların kocalarıdır.”(Ş.Rado)

“Vücudu *tir tir titriyor*, dişleri birbirine çarpıyordu.”(H.Taner)

“ Banka *tukur tukur işlemekte* , üstelik kasabanın yeni yetmelerine ekmek kapısı olmaktadır.” (T.Buğra)

“Ve adamın gözlerinden .. *pıtır pıtır*.. üç , beş damla *yaş dökülüverdi*.”(T. Buğra)

Ses yansımali ikilemeler bazen de ad görevindedirler. Özellikle birincil biçimlerde ikilemeyi oluşturan bir araya gelerek tek bir varlığa ad olmaktadırlar. Bu yüzden, bu tarzdaki ses yansımaları sözlükte birleşik yazılmıştır. Bunun için, yalnızca yazı dilinden şu örnekleri verebiliriz. *Cızbız, çıtçı, cıvcı, dırdır* vb.

“- *Cızbız ,cızbız* deye başımın etini yedin, şimdi de elini sürmüyorsun.” (T. Buğra)

Bunların çekimini sağlamak, bildirdikleri kavramları fiillerleştirmek için, bu köklere birer fiil yapım eki eklendiği de görülür. *mızmızlan-* (Mızıkçılık etmek, TSöz) vb.Nadir olarak bu yapıdaki ikilemelerin kavramları, yardımcı fiiller ya da anlamı belirginleştirici başka fiillerle fiilleştirmeleri de söz konusudur. *Gırgır geç* – (Alay etmek, TSöz), *hırgür çıkar-* (Kavga çıkarmak, TSöz), *Dırdırcı* (Söylenmeyi huy edinmiş kimse, TSöz), *pohpohçu* (Pohpohlamaktan hoşlanan kimse, TSöz), *şakşakçılık* (Alkışçılık, TSöz) vb.

“Baskına dikkat et diye emir yayımlamıştı da, *gırgıra aldık* adamı.”(A. İlhan)

“Tiyatrocular arasında *hırgür* eksik olmaz, ama her şey sonunda tatlıya bağlanır, bilmez misin?” (A.İlhan)

“Bir kere *dırdırcı* bir tabiyatı vardı. Bir şeyden memnun olmaz, vara yoğa

söylenirdi.”(R. N. Güntekin)

Yansımalı ikilemelerin bazıları birer ünlem niteliğindedir. Dolayısıyla bu tür ikilemelerin çekimini sağlamak için, herhangi bir fiille gerek görülmez, bunlar hitap tarzından daha çok çağırma ve ya kovalama ünlemlerdir. **ciş ciş** (Çocukları çişe tutarken kullanılan bir ünlem, Tsöz), **pisi pisi** (TSöz) vb.

İkilemeli ses yansımaları, bazen doğrudan herhangi bir hareketin tasviri durumundadırlar. **Cap cap** (Su içinde hareket eden, yüzen, koşan nesnelerin çıkardıkları sesleri anlatır,) **cılp cılp** (Sulu olmayı anlatır), **abıl dubul, bambıl bambıl** (Etli, yağlı, şişman olmayı anlatır), **bidilli bidilli** (küçük küçük, sevimli sevimli), **butur butur, pütür pütür**(Pürüzlü olmayı anlatır), **çubul çubul, çıbır çıbır, cıllık cıllık** (Sulu sulu), **cıcık cıcık** (Süs püs), **cıngıllı mıngıllı** (Süslü püslü)vb. Örneklerde görüldüğü gibi, bu tür ikilemeler herhangi bir yardımcı fiille gerek görünmeden bir oluşun bir kılışın tasvirleri olarak ikilemeler arasında yer almaktadır.

Ses yansımalı ikilemelerin asıl, yapıları ilgi çekicidir. Birincil ve ikincil biçimler çoğu kez bu yapılarıyla olduğu gibi tekrar edilir. Bu durumda ikilemeyi oluşturan öğelerin ünlüleri ve ünsüzleri bir birinin aynıdır. Daha doğrusu tekrarlanan ikinci öge, birinci ögenin ses birimleri açısından tam benzeridir. İkilemeyi oluşturan öğelerden herhangi birinden bir sesin çıkarılması, yeni bir sesin eklenmesi ya da herhangi bir sesin değiştirilmesi söz konusu değildir. Bu sebeplerle bu tür ikilemeler tam ikileme (completely reduplication) diye adlandırılır. **Badal badal yürü** (Yalın ayak dolaşmak,), **cakır cakır et-** (para, zincir, çakıldaşı vb. nesneler) Birbirine çarparak ses çıkarmak, **mın mın et-**(Bir sözü yarım yamalak alçak sesle anlatmak,), **mır mır et-** (Gevezelik etmek,) vb.

“Kızgın güneşe maruz bırakılmış çam fıstıkları **çatır çatır çatlıyor, sapır sapır dökülüyordu.**”(E.E.Talu)

“Yusuf oda kapısından da adımını atar atmaz, saatlerden beri **mışıl mışıl uyuyan** Zehra birden bire haykıra haykıra uyanır.” (P.Safa)

“Göğsünün nasıl **güm güm attığını** farkederek, ne olur diye meraka düşmekten kendini alamazdı.” (N.Cumalı)

“Davul **güm güm vuruyor**, klarnet yeni nağmeler peşinde şakıyordu.”
(T.Buğra)

Bir kısım ikilemelerde ise, birinci öge sabit kalmakta, ikinci öge ses birimleri bakımından değişebilmektedir. Sesleri değişebilen öge anlam bakımından ilk öge ile uyumlu olmakta, hatta bu değişmelerle anlam daha çok pekiştirilmekte ve daha çok ilgi çekilerek vurgulanmaktadır. Ayrıca, ikinci ögede değişen sesler, birinci ögenin seslerine yakın olup bir bakıma da ahenk sağlayıcı seslerdir. İkilemeyi oluşturan ögelerden ikinci ögede görülen bu kısmı değişmelerden dolayı, bu tür ikilemeler kısmı ikileme (partial reduplication) başlığı altında toplanır. **gacır gucur et-** (Gacır gucur ses çıkarmak, TSöz), **paldır küldür** (patırtılı kaba bir gürültünün çıktığını anlatır, TSöz), **pat küt** (Kaba bir şeyle üst üste vurulduğunu anlatır, TSöz) vb.¹⁰

“Kapıya yüklenmiş ve **çatır çutur** kırarak içeriye girmiş.”(Y. Kadri Karaosmanoğlu)

“**Çat pat** İngilizcesi olduğundan onu tutmuş ,Harbiye nezaretiyle işgal karargahı arasında irtibat zabiti yapmışlardı. (A. İlhan)

“Bülbül gibi İtalyanca, Fransızca, **çatra patra** Türkçe konuşuyor.”(P. Safa)

“Bütün eşyamızın **paldır küldür** uçurumlardan yuvarlandığını gayet iyi hatırlarım.” (B.Eyüboğlu)

“Bir doymak için **hapır hupur** atıştırmak var, bir de tadını çıkararak yemek yemek.” (H.Taner)

“Aman efendim, ben bu **carta curta** tahammül etseydim, pekala İstanbul’da kalırdım.” –Y.K.Karaosmanoğlu

“Vallahi bak hiç karışmam, gidersin **tan tuna**.”(Ç.Altan)

“Küçük bey tutturmuş, yok provalara gelmiyormuşum, yok rolümü ezberlemiyormuşum **zart zurt**.” (A. İlhan)

Prof. Dr.Hamza Zülfikar’ın “ Türkçede ses yansımali kelimeler” adlı eserinin dışında ; Doğan Aksan, “Türkçenin Gücü” adlı eserinde yansımali ikilemelerin türlerini şu şekilde belirlemiştir.

¹⁰ Hamza Zülfikar ; Türkçede Ses yansımali Kelimeler; 1995 Ankara

“a) **Yalnızca belli bir eylem, bir oluş, bir durum için kullanılanlar:** Bu öğeler bir eylem ses açısından betimleyerek onu daha canlı, daha güçlü bir anlatma kavuşturur. Örneğin ***bıcır bıcır*** ikilemesi yalnızca, küçük çocukların konuşmalarını anlatmakta, bir kötülemeyi değil, bir beğenmeyi yansıtmaktadır. Buna karşılık tütün , özellikle sigarayı derin ve sık nefeslerle içmeyi anlatan *fosur fosur* ikilemesi bir beğenmeyi değil, hafif bir aşağılmayı içermektedir. *Hüngür hüngür*, ağlamak eyleminin sesli ve gözyaşları dökerek gerçekleştiğini belirtmekte, ancak burada bir kötüleme ya da beğenme söz konusu olmaktadır. Bunun yanında *zırıl zırıl* ya da *zır zır* ağlamakta bir aşağılama vardır. Aynı açıdan, *mışıl mışıl* ile *horul horul* uyumak karşılaştırılabilir. Bu örneklerle, yürümekle ilgili *tıpış tıpış*, *haldır haldır*, *badi badi* ikilemelerini, yalnızca yemek yiyiş biçimini anlatan *hapır hapır* ya da *hapır hupur* öğelerini ve daha birçoğunu ekleyebiliriz.

“Hani biz bir çayırda arabayla geçerken bir boğa çıkageldi , köylü korkudan nasıl ***badi badi*** koşmaya başlamıştı.” (A. Ş. Hisar)

“Söndürün lambaları uzaklara gideyim

Nurdan bir şehir gibi ruhumu seyredeyim.

Pırıl pırıl

Pırıl Pırıl

Susun susun uzakta ölünme ağlayan,

Gencim ölmem kanımda bir çağlayan.

Şırıl şırıl

Şırıl şırıl

Ne olurdu bir kadın elleri avucunda

Bahsetse yaşamın tadından başucundan

Mırıl mırıl

Mırıl mırıl.” (N.F.Kısakürek)

“ Köy halkı ***horul horul*** uyuyordu.” (S.F.Abasıyanık)

“Bir doymak için ***hapır hupur*** atıştırmak var, bir de tadını çıkararak yemek yemek.” (H.Taner)

“***Hüngür hüngür*** ağlamaya başladım.” (S.F.Abasıyanık)

“Bazı sıkı zamanlarda öyle olur ki sırtımdan çıkan gömleği elimde burup sıkıdığım zaman tekneden çıkmış çamaşır gibi **zırıl zırıl** su akar.” (R.N.Güntekin)

b) Birden çok eylemi betimleyen yansımali ikilemeler: Türkçede bu türden ikilemelere de rastlıyoruz. Örnek olarak *patır patır* ikilemesi bir yandan, dökülmek eylemini, taneli nesnelerin ses çıkararak dökülüşünü betimlerken bir yandan bir patlamayı dile getirir.

Cevizler *patır patır* döküldü

ya da

Ev yanarken camlar *patır patır* patladı

Tümcelerinde olduğu gibi. Bu ikilemelerin *şıkır şıkır*, *gümbür gümbür*, *çatır çatır* gibi benzerleri de vardır.

c) Dereceleme gösteren yansımali ikilemeler: Bu tür ikilemeler bir eylemin, bir oluşun gerçekleştiği anda çıkan sesin yüksekliğine çöre ayrı biçimleri bulunan öğelerdir. Örneğin, bir sıvı kaynatılırken kaynamanın gücü ve yüksekliği *fıkır fıkır* ya da *fokur fokur* biçiminde belirtilmektedir. Aynı biçimde, *çıtır çıtır* ikilemesinin değişik ünlülerle oluşmuş *çatır çatır* ve *çatır çutur* biçimleri de vardır. *Tıngır tıngır* ikilemesinin yanında ise *tangır tangır* ve *tangır tungur* biçimlerini görüyoruz. *Kıtır kıtır* ikilemesiyle birlikte katır katır ve katır kutur da yine dereceleme gösteren örneklerdendir ki, bunlara daha birçoğu eklenebilir.

“Açık saçık türkülerini, **fıkır fıkır** gülüşlerini duyarız.” (N.Cumalı)

“Pancar yaprakları kurumuş, **çıtır çıtır** ufanacak hale gelmişti.” (T.Buğra)

“Ben altın dişini **çatır çatır** söktüklerini gözlerimle gördüm.” (H.Taner)

“Kurt kuzuyu **kıtır kıtır** yemiş.”

“Bu, Gelibolu’daki **tingir tingir** boş, eğretti eşyalı evden çok başka bir evdi.” (H.E.Adıvar)

ç) Yansımali ikilemelere dayanan üçlü biçimler: Bu türde, yine sesleri yansıtmak amacıyla kullanılan *çın çın çınlamak*, *homur homur homurdamak*, *inim inim inlemek*, *viyak viyak viyaklamak* gibi, her lehçesinde ve bugünkü Anadolu ağızlarında, ikilemelere başvurmanın birçok özgün örneği vardır ¹¹.”

¹¹ Doğan Aksan : Türkçenin Gücü , s. 67-69 , Dokuzuncu Baskı – 2005 Ankara

Kırgızca’ da ise birleşik ses yansımali sözcüklerin iki parçadan oluşan (*tataal*) türü iki yada daha çok kelimeden oluşur. Bunlar anlam açısından hareketin birkaç kez tekrarlandığını gösterir.. Bazen bunların fiilsiz de kullanılışı mümkündür. Bunlar cümlede çoğunlukla zarf, sıfat görevini üstlenir.

Ses yansımali kelimelerin iki parçadan oluşan türü anlam bakımından **üç öbeğe** ayrılır: ¹²

1. Her iki parçası da anlamlı ses yansımali kelimeler.
2. Her iki parçasından birinin anlamı olmayan ses yansımali kelimeler.
3. Her iki parçasının da anlamı olmayan ses yansımali kelimeler.

İki parçasının ikisinin de tam anlamı olan ses yansımali kelimeler: Ses yansımali kelimelerin bu türü öbürlerinden tek başına kullanılması bakımından ayrılır. Bunlar çoğunlukla anlamdaş bir kelimeyi bildirir.

<i>Uu-duu (uğultu)</i>	arbang-tarbang
<i>duu-duu</i>	erbeng-serbeng
<i>kıyk-çıyk</i>	ebirep- cebirep
<i>kaldır-şaldır</i>	kıykıldap-cıykıldap
<i>kır-kır</i>	epildep-cepildep¹³
<i>tarp-tarp</i>	
<i>kacı-kucu¹⁴</i>	

Tamdın booruna tüşkön anın kölökösü **erbeng-serbeng** etip, abışkanı eerçip tuurap, emneni iştese, al da oşonu iştep catkan sıyaktanat. – **Duvarın üzerine düşen onun gölgesi bir aşağı bir yukarı çıkarak ihtiyarın peşinden gelip taklitle ihtiyar ne yapsa o da o işi yapıyormuş gibiydi.** (Bakıt)

Alardın közüñçö baş iyip, üydü şıpırıp, Sagından keçirim surap, **epildep cepildep** koygon menen içine kek tüyüp koygon. – **Onların önünde başını eğip, evi süpürüp, Sagın’dan özür dileyip koşuyormuş gibi yapsa da içinde kin**

¹² S.Davletov, S.Kudaybergenov, Azırkı Kırgız Tili, Morfologiya F, 1980, 204 – 207.s (Çeviri, Levent Doyuran)

¹³ S.Kudaybergenov, Kırgız Dilindeki Yansımalar, s. 36-39 Frunze,1957

¹⁴ İ. Abduvaliev, T. Sadıkov ,Azırkı Kırgız Dili ,Morfologiya.,1997, s.263

besliyordu.(Caş Muundar)

Verdiğimiz örneklerdeki *erbeng-serbeng, epildep-cepildep, arbang-tarbang, ebirep-cebirep, kıykıldap-çıykıldap* v.b. gibi ikilemeler eşanlamlıdır. Onlar türlü tarzlarda yapılan hareketi belirten bir anlamı karşılarlar. Bu tür ikilemelerin görevini –la ekiyle de karşılayabiliriz.

Arbang-tarbang etip ile arbangdadı tarbangdadı. Anlamları aynıdır ikisi de hareketin tekrarlandığını belirtir. Bu tür şekiller farklı anlamları veren ama birleşerek aynı ifadeyi belirten ikilemelerden de oluşabilirler:

Küşüldöp-bışıldap,

Kübür-şıbır,

Kürs-tars,

Kaldır-şaldır,

Kürküröp-şarkırap v.b.

Bu kelimeler de öncekileri gibi tek başına kullanılabilirler ama birbirleriyle eşanlamlı değildirler. Verilen unsurlar her hangi bir nesne veya olayın sesini tasvir ederler.

Örneğin, *kaldır-şaldır*: **şaldır** – gürültü yansıması (mesela anahtarın birbirine değmesiyle oluşan ses), **kaldır** – nesnelerin çınlaması. (örneğin madeni eşyaların)

Kaldır-şaldır gibi ikilemeli yansımaların unsurlarının hiç birisi diğer ikilemelerin unsurlarıyla yani anlamları birbirinden uzak olan unsurlarla birleşemez. Mesela farklı yansımaları belirten unsurlardan olan kelimelerle birleşemez. Yani **kaldır-caltır** denmez: *caltır* – parıltı, ışıltıyı belirten ünlem, *kaldır* ise nesne çınlamasını belirten ses yansımasıdır. Ancak *kaldır* kendisine benzeyen ve aynı gruptan olan *küldür* kelimesiyle birleşebilir yani *kaldır-küldür* şeklinde.

Çay içip catkan eldin arası **kübür-şıbır** bolup, kelgen adam cönündö kep kıla baştaştı. – *Çay içip oturanların arasında fısıltı başlayıp yeni giren birisi hakkında konuşmaya başladılar.*¹⁵

“*Tamagın kır-kır degizip, alsız cötölüp oturgan Acıbek datka cay süylödü.*”

Boğazını kır-kır ederek halsiz öksüren Acıbek datka yavaş konuştu.

¹⁵ S.Kudaybergenov, Kırgız Dilindeki Yansımalar, s. 36-39 Frunze, 1957

(T.Kasimbek)

“El içi **uu-duu** bolo tüştü.” **Halk arasında uğultu yayıldı.**(Ç. Aytmatov)

Önünde orkestra kıykıldap çykıldap (gıygıy edip) geliyor.

Onların gözü önünde itaat edip evi süpürüp epildep capıldap (homurdana homurdana) suçu kabul ediyor, ama içinden de kin besliyor. (N. Baytemirov)

Ses yansıması kelimelerin bazen birbirine benzemeyen (sesteş), ama anlam bakımından birbirine benzeyen parçalardan oluşması mümkündür. **Kaldır - şaldır, kürs- tars, kürküröp- şarkırap.** Böyle kelimeler birbirine anlam bakımından uzak olan kelimelerle (örnek olarak **kaldır- tars** diye) söylenmez.

İki kelimenin birinde anlamı olan ses yansıması kelimeler. Bu kelimelerin yalnızca bir parçası anlam verir. İkincisinin ünlü ve ünsüz sesi değişip kendi içinde bir anlam vermez, o yalnızca anlamı olan bir parçayla uyuşan türüdür. **şak-şuk, kars-kurs, kaldır-kuldur, kañk-kuñk** v.b

Yaşa iki elini tabanlarına vurup **şak şuk** ettirerek oynamağa başladı.(K. Cantöşev)

Bu tür çift kelimelerde yani ikilemelerde ilk unsur maddi anlamı ikinci unsur da ses yansımalarını belirtir. Bununla beraber ikinci unsurun ya ilk ünsüzü ya da iki ünsüz arasındaki ünlü değişime uğrar, öbür sesler ise ilk unsurun aynısıdır.

İkinci unsur fonetik değişikliğe uğrayınca onun anlamı da değişir. Bazı durumlarda iknci unsurun ilk ünsüzünün değişmesiyle ikileme tamamen başka anlam ifade eder. Örneğin, **kınk** – ince sesle mırıldanmak , **kınk-mınk** ikilemesi ise tereddütü, kararsızlığı, beklenen cevabın belirsizliğini belirtir.

Kobur-sobur : **kobur** – hafif sesle konuşmak, **kobur-sobur**, hafif sesle konuşmak. Bazen bu kelime eğlenceyi ; konuşarak, muhabbet ederek eğlenceli vakit geçirmeyi belirtir. Kobur-sobur boloor kişi çok. – **Konuşacak (muhabbet edecek) kimse yok.**¹⁶

¹⁶ S.Kudaybergenov, Kırgız Dilindeki Yansımalar, s. 36-39 Frunze,1957

Ünlülerin değişmesiyle de anlam değişikliği olabilir. *A.İ.İskakov* *a* ve *u* ünlülerinin değişmesiyle kelimenin anlamı da değişir çeklinde doğru bir tesbitte bulunmuştur. *Tars-tars*'ı *tars-turs* şeklinde değiştirirsek yeterli olur. “*Birsu eşikti tars-tars urdu.*” Cümlesi birisinin kapıyı aynı hızla açtığını belirtir. Eğer aynı cümleyi *tars-turs* kelimesiyle kurarsak cümledeki anlamın değişmediği halde hareketin aynı olmadığını anlatır yani vuruşun *bir kuvvetli bir yavaş* olduğunu belirtir.¹⁷

A.İskakov'un bu görüşü Kırgızca için de doğrudur.

Haraketin dengesizliği ses yansımalarında olduğu gibi biçim yansımaları¹⁸ kelimelerde de vardır.

Örneğin:

Calt-calt, calt-cult,

Cilt-cilt, cilt-cult,

Kilt-kilt, kult-kult.

Calt-calt yüksek derecedeki parıltı. **Calt-cult** dengesiz, aşırı parıltı.

Takımına kısık alkan ketmeni gana **calt-cult** etip ketmenge küngö çağılışat - Sadece ayaklarının altına soktuğu kazması güneşte parıl parıl parlıyor.

Köp bolgon çok, beregi bir kazanday kara bulut enkeyip tünörüp keldi da, kök **tar-turs** etip carkıldap turup, şatıratıp tögüp berdi ele, bir zamatta çöptün başı caltıldap suu bolup ketti. – *Çok geçmeden kazan gibi bulut indi de gök gürleyerek yağmur bardaktan boşanırcasına yağverince otların üzeri sulanıp parladı.*(M. Elebaev)

Bu tür ikilemelere **çuru-çuu** (gürültü) gibi kelimeler de girer. Bu ikilemelerdeki ikinci unsur maddi anlam taşır, fonetik değişim sonucu ortaya çıkan ‘**çuru**’ tek başına kullanılmaz. Bu gruba ait olan ikilemelerin ikinci unsurları çift ünlü taşırlar.¹⁹

Çuru-çuu, ızı-çuu, gürü-güü, - gürültü, uğultu. Bunlar birisi ağlayıp, bağırıp çağırmayı daha bitirmeden ikincisi veya diğer üçüncüsü ağlamaya,

¹⁷ A.İ. İskakov, O Podrajatelnih Slova v kazakskom Yazıke , Turkologičeskiy Sbornik ,I , M-L , 1951

¹⁸ **Biçim Yansımaları Sözcükler** “ Kırgızca, Elestü tuurandı Sözdör”

¹⁹ N.İ. Aşmarin , O Morfoloģičeskih Kategoriyah Podrajanij v Çuvaşskom Yazıke,Kazan 1928

bağırmaya başlayan bir grup insanın gürültüsünü anlatır.

El *çuru-çuu, kürü-güü* bolup korkkon, kaygı kapaga kömülgön ündörü menen cer-suunu cañırtıp catışat. – **Halk korku, üzüntü dolu çığlıklarıyla(bağırs ,çağırışlarıyla) her tarafı gürültüye boğuyorlar.(M.Gorkiy)**

Verdiğimiz örneklerde rastlayan *uu-duu (gürültü)* kelimesinin de öncekileri gibi ikinci unsuru anlam ifade eder birincisi ise tek başına kullanılmaz. Bu kelime konuşma esnasında her zaman beraber kullanılır ve yansıtılan nesnenin çokluğunu bildirir. Cümle içerisinde özne ve nesne niteliğinde olabilir.

Her iki parçasında da anlamı olmayan ses yansımali kelimeler.

Bu tür yansımali ikilemelerin paralel olarak kullanılması bir bütünlük anlamı verir ve yansıtılan kelimelerin çokluğunu belirtmek için kullanılır.²⁰

Örneğin: Arabanın canında *azan-kazan* tüşkön el. – **Arabanın yanında çok kalabalık halk var.** Ceek *ıziñ-kızıñ...* Sonku kuçaktaşuular! – **Kıyıda inanılmaz kalabalık... Son vedalaşmalar, son kucaklaşmalar.** (T.Sıdıkbekov)

Bunların kullanımları çok azdır, *ızın- kızın , cız- bız* vb. ²¹

Birleşik yansımali kelimeler her zaman eklerle türetilir. Bu tür sözlerde, ek ikinci öbeğe eklenir. **E. İ. Ubryatova “Yakut, Kazak ve Türk dilleri”** adlı eserinde birleşik kelimeler konusunda çalışmıştır.

Baykoosuzdan calbırakka uruna kalsañ aylanañ *uu – çuuga* tolup, ötügüñ menen cerdegi butaktı bassañ tapançadan ok atkanday bolot. – **Fark etmeden yapraklara değinirsen etrafın gürültüyle dolup, çizmelerinle yerdeki dala basarsan tabancaya basmış gibi olursun.** (Polktun uulu).

Al eldin *uu – duusunda* olturuunu kaalabay ketip kaldı. - **O kalabalıkta gürültü içinde oturmak istemediğinden çekip gitti.** (B. Z. K.)

E.İ.Ubryatova’ya göre ikilemelerin oluşumunun ikinci bir yolu da unsurların ikisinin de yapım eki almasıyla gerçekleşir. Bununla cümledeki eş değerli sözcüklerin bağlantısı belirtilmektedir. Bu tür kelime grupları eş değerli iki sözcük arasında bağlantı kurduğu için yapım özelliğine sahip olurlar. İkilemeli yansımalar

²⁰ S.Kudaybergenov, Kırgız Dilindeki Yansımalar, s. 36-39 Frunze,1957

²¹ S.Davletov, S.Kudaybergenov, Azırkı Kırgız Tili, Morfologiya F, 1980, 204 – 207.s (Çeviri, Levent Doyuran)
İ. Abduvaliev, T. Sadikov ,Azırkı Kırgız Dili ,Morfologiya.,1997,263

çoğu zaman **-ıp** zarf-fiil ekini alırlar.

Küşüldöp-bışıldap arabaga tüşö albayt. – Ağır ağır nefes alarak arabaya binemiyor.

Al emi ıgı çok cerden çuu kötörüp, kıpından calın, tamçıdan köl casaşına, birdi min kılıp **ebirep – cebirep**, bala – bakırığa, kız – kırkınga taratışına eç kaday makul emespiz. - **Ceviz kabuğunu doldurmayak bir meselden hır çıkarıp, damladan göl yaparak bire bin katıp, bunun çoluk çocuğa, kızlara herkese yayılmasını hiç kabul etmiyoruz.** (Saltanat)

Unsurların her ikisinin hece sayısı (**çuru-çuu kelimesi dışında**) aynıdır. Hece sayısı çok değildir.

Örneğin:

Calt-cult,
Tars-turs,
Tak-tuk,
Arbang-tarbang,
Erbeng-serbeng,
Küşüldöp-bışıldap.

Hece sayısı aynı olan ünlüyle başlayan kelimelerden sonra ünsüzle başlayan kelime gelir:

Ebirep-cebirep,
Epildep-capıldap

Çift yansımalar ikiden fazla kelimelerden de oluşabilirler. Basit ve karışık sesler normal hece tekrarlarıyla verilir.

Ka-ka-ka-kaak
Çöptü eken bak,
Ku-ku-ku-kuuk
Cumurtka tuup.

Ka-ka-ka-kaak
Otlı imiş bahçe

Ku-ku-ku-kuuk

Yumurtalar. (Temirkul)

Ha-ha-ha...

Çükö salgan tulubum...

Keregi cok munuñun

Ha-ha-ha...

Çükö (koyun kemiğinden yapılmış erkek çocukların oyuncuğı) koyan poşetim

Bunlar bana lazım değil.(Cusup)

Son olarak da kök tekrarlanmasından ortaya çıkan çift yansımaları veriyoruz.

Düpö-düpö tam tekrarlama. **Düpö-düp** kelimesi de vardır.

Kakıldaktın bul sıırın cete tüşüñön Çargın tıyaktan **düpö-düpö** bastırıp keldi. –
Kakıldak'ın bu sırlarını bilen Çargın öbür taraftan coşkuyla geldi. (B.Z.K.)

Türkçedeki ikileme olayı daha önceleri, bazı yazarlarca ele alınmış, birkaç örneği de bir iki sayfalık dizin halinde yayınlanmıştır. Bu konuda, ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında', Karl Foy'un bir incelemesinin yayınlandığını, daha sonra da bu yayını başkalarının izlediğini görüyoruz.²²

Anlamı pekiştirme ,güçlü kılma ,ikizleşmelerle anlamı daha da kuvvetlendirme amacı olan ikilemeler dilimizin eski dönemlerinde de kullanılmıştır.Biz bu çalışmamızda gerek Türkçenin gerekse Kırgızcanın ortak tarihi ve edebi hazinesi , en eski ürünlerinden biri olan , Divanü Lûgati't-Türk ' teki yansımali kelimelerden meydana gelen ikilemeleri de çalışmamıza

²² Karl Foy ; Studien zur Osmanischen Syntax ,Das Hendiadyoin und die Wortfolge *ana baba* Mittheilungen des Seminars für Orientalische Sprachen (MSOS) , cilt : II ,s. 105-136 , 1889 Berlin

Saadet Çağatay ; Uygurcada Hendiadyoinler , Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları, s. 97-145, 1940-1941 İstanbul
A.C.Emre ; Türk Dil Bilgisi ; Yineleme ,İkizleme , Katmerleme ; s.541-548 ; 1945 İstanbul

Osman Nedim Tuna ; Türkçede Tekrarlar , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ,Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi ,cilt III ,s. 429-447,1948 İstanbul

Hasan eren ; İkiz kelimelerin Tarihine Dair ,Dil ve Tarih-Çoğrafya Fakültesi Dergisi ,Cilt :IV ,sayı:2,s. 283-286 , 1949 Ankara

Hamza Zülfikar ; Türkçede Ses yansımali Kelimeler; 1995 Ankara

koyduk.Günümüz Türkiye Türkçesi ve Kırgızcada vb. ortak özellikler içeren birçok akraba dillerde (Uygurca,Kazakça,Azerice,...) kullanılan yansıma ikilemelerin on asır önce sosyal hayatta , yaşamın her safhasında ne denli öne çıktığını Divandan(**Divanü Lûgati't-Türk**)bulduğumuz örneklerde apaçık göreceksiniz.

XI.asrın en önemli eserlerinden birisi olan Divanü Lûgati't-Türk'ü incelediğimizde yüzlerce ses yansımali kelimeye ve ses yansımali kelimelerden oluşmuş onlarca ikilemeye ulaşmamıza rağmen , bu asrın bir diğer önemli eseri Kutadgu Bilig'te yansımali kelimeler bulunsada yansımaliardan oluşan ikilemeleri gösteren kullanımları göremedik.

Divanü Lûgati't-Türk'te geçen yansımali sözcükler, XI.asırda kullanılan dilde yansımali sözcüklerin bir hayli geliştiğini, dile canlılık ve renklilik kattığını göstermektedir. Hattâ ses yansımali sözcükler Divanda yalnız madde başı kelime olarak değil , ata sözlerinde, şiirlerde de geniş olarak kullanılmıştır.

Divanda verilen yansıma ikilemelerin bazıları farklı şekillerde yazılısalar da, semantik açıdan yakın anlam içerdiklerini görünce , o dönem yansıma kelimelerin ne denli gelişip kullanıldığını daha iyi anlarız: ²³

Çars çars: ol anı çars çars urdı – o, onu çat çat diye ses çıkartarak dövdü (patakladı) (1,348)

Çat çat: çat çat urdı – çat çar vurdu (Bir şeyin düştüğü zaman çıkardığı sesi anlatır.) (1,320)

Şap şap: anı şap şap boyunladı – onun şap şap boynuna vurdu,şaplakladı (3,145)

Tap tap : al anı tap tap urdı – o onun her yanına çabuk çabuk vurdu.(3,145)

Kaşgarlı Mahmut, XI.yüzyılda Türkçedeki ikileme olayına önemle değinmiştir: "Bilinmelidir ki, Oğuzların dili incedir, Türklerin, birisi asıl ve kök öbürüsü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar *takıntı* olanını kullanırlar. Halbuki, öbür Türkler, bunu tek olarak

²³ E. Koca, İAAU ,Divanü Lûgati't-Türk'teki ses yansımali sözcüklerin leksika-semantik bakımdan tahlili, “ Kaşgarlı Mahmut ve Türk Dünyasının Tarihi,Dili,Kültürü, Edebiyatı” konulu uluslararası konferans kitabı, Bışkek , 2007

söylemezler.Söz gelimi: Türkler bir şeyi bir şeye kattıkları zaman *kattı kardı* derler. Burada kök olan *kattı*'dır. *kardı* kelimesi takıntıdır. Oğuzlar,bir şeyi bir şeyle karıştırdıkları zaman *kardı* deyip, asıl olanı bırakırlar.

Yine böyle, Türkler *edhgü yawlak* derler, *iyi kötü* demektir. *edhgü* = iyi,*yawlak* = *yavuz*, kötü anlamındadır. Bu ikisini birlikte kullanırlar. Tek olarak birisini kullanmazlar. Oğuzlar ise bunları tek, yalnız olarak tanırlar.²⁴,

Görülüyor ki Kaşgarlı, kendi lehçesinde kullanılan ikileme örneklerini yeğliyor, Oğuzcadaki tek ve doğru sözcükleri benimsemiyor.

Divanü Lûgati't-Türk'te tespit ettiğimiz yansımalarından yapılan ikilemeler:

Takır takır: at adhakı takır takır etti –atın ayağı takır takır ses çıkardı .(Yürüyünce atın ayağı “takır takır” diye ses çıkartır.) (1,361²⁵)

Tikir tikir : tikir tikir etti .(Bu da yukarıda verilen takır takır ses yansıması ile aynı anlamda kullanılır.)(1,361)

Tükü tükü: köpek eniğini çağırmada kullanılan ünlem (3,229)

Karı kurı: tay , kısrağın arkasında kaldığı zaman ‘kırı kırı’ diye çağrılır. (3,223)

Çiş çiş: çocukları çiş ederken kullanılan ünlem (1,319)

Kağ kuğ: kaz kağ kuğ etti – kaz “kak” diye öttü. (3,128)

Kak kuk : kaz kak kuk etti –kaz kak kuk diye ses çıkardı.(3,130)

Buç buç:Buç buç öter semürgek

Boğzı uçun menğlenür.(Güzel öten semürgek kuşu tane gördüğünde boğazı için toplar.)(2,290)

Badar badar: badar badar yügürdi – patır patır , ayağının sesi işitilerek geçti .(1,360)

Sart surt : anıñ adhakı sart surt kıldı – onun ayağı fart furt etti.(Bu ayağın pabuç içinde ölkardığı ses gibidir.)(1,342)

Tap tap: ol anı tap tap urdı – o, onun her yanına çabuk çabuk vurdu (3, 145)

²⁴ Divanü Lûgati't – Türk Tercümesi , Besim Atalay ,Cilt 1,s 432, 2006 Ankara

²⁵ Divanü Lûgati't – Türk Tercümesi , Besim Atalay, 2006 Ankara

Tırt tırt : anıñ tonın tırt tırt yırttı– onun elbisesini cart cart yırttı.(1,341)

Kart kurt : elig kart kurt etti – parmaklar çıtladı (1,342)

Zap zap:zap zap bargıl – zıp zıp koş, çabuk git.(Çabuk çabuk , hızlı hızlı yürümekten çıkan sesi anlatır) (1,319)

Karç kurç: er turmuznı karç kurç yedi – adam şenhıyarını katır kutur yedi.(1,343)

Çab çab: ol erük çap çab yedi – o erişi şapır şupur ,şapırdatarak yedi (1,318)

Şap şap: anı şap şap boyunladı – onun şap şap boynuna vurdu.(3,145)

Şap şap : ol kagununğ şap şap yedi – o, kavunu şapur şupur yedi . (Şeftali ve başka sulu şeyleri şapırdatarak yerse yine böyle denir.)(3,146)

Sur sur : er sur sur mün öpti – adam şarul şurul çorba içti.(Bu dudağın sesini anlatır) (3,133)

Kürt kürt: at arpanı kürt kürt yedi– at arpayı kütür kütür yedi.(hıyar ve hıyara benzer şeyleri ses çıkartarak yiyen kimse için de böyle söylenir) (1,343)

Kar kur: ka kur etti karın – karın guruldadı (1,324)

Çar çur : Ol çarçur yedi – o,eline geçen şeyi yedi,bir şey bırakmadı.(1,323)

Buldur buldur: taş kudhuğka tüşti, buldur buldur etti – kuyuya taş düştü güldür güldür etti. (1,456)

Tus tus: anı tus tus urdı – onun elbisesi üzerine çabuk çabuk vurdu (3,124)

Tus tus urdı – tıp tıp vurdu (Keçe ve elbise gibi her yumşak nesneye vurmaktan çıkan sesi anlatır)(1,329)

Çalk çulk : Çalk çulk badar kıldı – O, onu çarptı,itti.Bu itmenin çıkardığı sestir.(1,369)

Çars çars: ol anı çars çars urdı – o, onu çat çat diye ses çıkartarak dövdü (patakladı) (1,348)

Çat çat: çat çat urdı – çat çar vurdu (Bir şeyin düştüğü zaman çıkardığı sesi anlatır.) (1,320)

Çart çurt : Her şeyin ufağı, döküntüsü (1,341)

Çak çuk:çak çuk etti – odun ,ceviz , kemik gibi şeylerin kırılmasından

çıkan sesi bildirir.(1,333)

Çağ çuğ : çağ çuğ koptı – gürültü koptu,çar çur oldu.(3,128)

Çıngıl çıngıl : Yügün çıngıl çıngıl etti – gem çingil çingil etti.Buna benzeyen her ses de böyledir.(3,366)

Çıgıl tıgıl: ok kiş içre çıgıl tıgıl kıldı – ok sadakta çıgıl çıgıl etti.(Sert şeyler biribirine dokununca çıkan ses) (1,393)

Danğ dunğ etmek: danğ dunğ etti neng – bir şey dan dun diye ses verdi,duyuldu.(3,357)

Tonğ tunğ etmek :tonğ tunğ etti – katı bir şey sert bir şey üzerine düşerek ses verdi.(3,356)

Tanğ tunğ etmek: tan tan diye ses vermek .(3,357)

Tok tok :tok tok etti – taşın taşa vurmasından çıkan ses gibi ses verdi.(1,332)

Şar şar: yağmur şiddetli yağınca çıkan ses (1,324)

Çık çık:Keçiyi çağırmak için kullanılır,sürmek için de böyle denir.(1,334)

Çilik çilik: Keçiyi çağırma zamanında kullanılır.(1,388)

Çök çök : Deveyi ihtirmek için kullanılır.(1,334)

Zak zak : Koçları tos yapmaya kışkırtmak için kulanılan bir kelime.

Çuh çuh : Atı yürütmek ve azarlamak için çıkarılan ses.(3, 117)

Kah kah : Köpeği çağırmak için çıkarılan ses.(3,118)

Tuşu tuşu : Eşek durdurulmak istendiği zaman kullanılır.(3,224)

Tah tah : Salındıktan sonra Şahin' in çağrıldığı bir söz.(3,117)

Hoç hoç: Keçiler güdülürken , sürülürken çıkarılan ses.(2,282)

Heç heç: Atları gayrete getirmek ve sıkıştırmak için çıkarılan ses.(2,282)

Uş uş: Öküzü suvarmak için çıkarılan ses.(1,36)

Op op: Eşeğin ayağı kaydığında söylenir.(1,34)

Çür çür: Süt sağılırken kapta çıkardığı sesi anlatır.Herhangi bir akar ,ses çıkardığı zaman böyle denir.(1,323)

Cur cur: tewi emgi çurçur – Deve sağılırken kapta çıkardığı sesi anlatan bir kelime.(1,486)

Kars kars:kars kars aya yaptı – o, el ayasını birbirine vurarak ses çıkardı.(
Bu el çırpıktan çıkan sesi anlatır.(1,348)

Kur kur: karın kurkur etti – karnı gur gur diye ses çıkardı,guruldadı(1,486)

Çigir çigir : Ekmeğin içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dişin ezemeyerek çıkardığı ses.(1, 363)

Şel şül : Şel şül eliglig – umutsuz ,yöntemsiz.(1,336)

Kiyim kiyim :ol kiyim kiyim kün keçürdi – o ,uyuşuklukla gün geçirdi.
(3,169)

Müngüz müngüz : bir çeşit çocuk oyunu ve bu oyunda söylenen bir söz.
Müngüz müngüz: Boynuz boynuz. Bu, bir çeşit çocuk oyunudur. Irmağın kenarına diz çökerek otururlar. (III, 363)

Ötüş ötüş : bir çeşit çocuk oyununda “arkadaşını, yanındakini, it” anlamına söylenen söz. Ötüş: Oyunda etme, yutma. Bu oyun şu şekilde oynanır: Çocuklar halka yaparak otururlar. Bir çocuk – çocuklardan birini yanındaki çocuğu iter ve ona “ötüş ötüş” diye söyler, ona “arkadaşını, yanındakini it” demek ister. (I, 61)

Tama tama : damlaya damlaya. Ming: Bin, sayıda bin. Şu savda dahi gelmiştir; “ birin birin ming bolur, tama tama köl bolur – birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur”. Bu sav, az olsa bile bir şeyi kabulden çekinmemekle emrolunan kişi için söylenir. (III, 360)

Bart burt tutmak: bart burt tuttı –ansızın her yandan yakaladı .(1,341)

Axsak buxsak: Topal ve çolak olanlar için söylenir.(1,467)

Kaşgarlı Mahmut’un “ Divanından” derlenen malzemlerden görüldüğü gibi yansımalardeki ikileme anlamı pekiştirmek için kullanılmıştır.

DLT²⁶’deki yansıma ikilemeler , bileşik yansımalar iki sözcüğün bileşmesinden oluşur ve onları anlamlarına göre iki gruba ayırmak mümkündür:

1. Aynı yansımanın biçim itibariyle değişmeden tekrar edilmesi sonucu meydana gelen bileşik yansımalar. Böyle bileşik yansımalarda birinci sözcükle ikinci sözcüğün arasında biçim bakımından bir fark olmadığı gibi, anlamında da bir fark olmaz. Böyle yansımalar XI.asrın dilinde yapılan eylemin sürekli

²⁶ Divanü Lügati’t – Türk

yapıldığını bildirir. Örneğin, **anı şap şap boyunladı** (3, 145) dediğimiz zaman, onu boynuna sadece bir kere vurmayıp, vurma eyleminin bir hayli uzadığını, hareketin her seferinde aynı seviyede olduğunu belirtir.

Divan’da böyle yansımali ikilemeler çoktur:

Buldur buldur: taş kudhuğka tüşti, buldur buldur etti – kuyuya taş düştü güldür güldür etti. (1,456)

Çars çars: ol anı çars çars urdı – o, onu çat çat diye ses çıkartarak dövdü (patakladı) (1,348)

Çat çat: çat çat urdı – çat çar vurdu (Bir şeyin düştüğü zaman çıkardığı sesi anlatır.) (1,320)

Çıngıl çıngıl : Yügün çıngıl çıngıl etti – gem çingil çingil etti.Buna benzeyen her ses de böyledir.(3,366)

Kars kars:kars kars aya yaptı – o, el ayasını birbirine vurarak ses çıkardı.(Bu el çırpıktan çıkan sesi anlatır.(1,348)

Kiyim kiyim :ol kiyim kiyim kün keçürdi – o ,uyuşuklukla gün geçirdi.(3,169)

Tap tap: ol anı tap tap urdı – o, onun her yanına çabuk çabuk vurdu (3, 145)

Tus tus: anı tus tus urdı – onun elbisesi üzerine çabuk çabuk vurdu (3,124)

Tus tus urdı – tıp tıp vurdu (Keçe ve elbise gibi her yumşak nesneye vurmaktan çıkan sesi anlatır)(1,329)

Tok tok :tok tok etti – taşın taşa vurmasından çıkan ses gibi ses verdi.(1,332)

Bu “vurdu” eylemiyle kullanılan **çars çars vurdu, çat çat vurdu, tus tus vurdu, şap şap vurdu, tap tap vurdu, tos tos vurdu** yansımalarından yapılan bileşik eylemler semantik açıdan genelliğe sahip olmasa da sürekli vuran gücün ölçüsü, neyle vurduğu, neresine vurduğu, nasıl vurduğu ancak yansımalar sayesinde tasavvur edilebilir. **Dük:** *dük urdı.* – Yumruğu ile yavaşcana vurdu.(1,334)

Divan’daki “ye-”, “iç-” vb. eylemlerle kullanılan ikilemeli yansımalar:

Çab çab: ol erük çap çab yedi – o erişi şapır şupur ,şapırdatarak yedi (1,318)

Şap şap : ol kagununğ şap şap yedi – o, kavunu şapur şupur yedi .
(Şeftali ve başka sulu şeyleri şapırdatarak yerse yine böyle denir.)(3,146)

Sur sur : er sur sur mün öpti – adam şarul şurul çorba içti.(Bu dudağın sesini anlatır) (3,133)

Kürt kürt: at arpanı kürt kürt yedi– at arpayı kütür kütür yedi.(hıyar ve hıyara benzer şeyleri ses çıkartarak yiye kimse için de böyle söylenir) (1,343)

Çür çür: Süt sağılırken kapta çıkardığı sesi anlatır.Herhangi bir akar ,ses çıkardığı zaman böyle denir.(1,323)

Cur cur: tewi emgi çurçur – Deve sağılırken kapta çıkardığı sesi anlatan bir kelime.(1,486)

Çaldır çaldır –ses ifade eden bir söz. Çaldır çaldır: “ok kişte çaldır çaldır etti = ok sadakta çaldır çaldır etti”. Yel estiği zaman kuru otların çıkardığı sese de böyle denir. (I,457)

Çigir çigir : Ekmeğin içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dişin ezemeyerek çıkardığı ses.(1, 363)

Tırt tırt : anıñ tonın tırt tırt yırttı– onun elbisesini cart cart yırttı.(1,341)

Badar badar: badar badar yügürdi – patır patır , ayağının sesi işitilerek geçti .(1,360)

Kur kur: karın kurkur etti – karnı gur gur diye ses çıkardı,guruldadı(1,486)

Bu ikilemeli yansımlar “iç-”, “ye-” eylemleriyle birlikte gelince: şeftaliyi bir kere ısırarakla, şorbayı bir defa içmekle, at ise yemi bir defa çiğnemekle vb. sınırlanmayıp, bu hareketin devamlılığını bildirir.

Hareketin sürekliliğini ve bir hayli uzama özelliği ile hayvanları çağırmada da Divan’da geçen ikilemeleri fark etmek mümkündür:

Çık çık:Keçiyi çağırarak için kullanılır,sürmek için de böyle denir.(1,334)

Çilik çilik: Keçiyi çağırma zamanında kullanılır.(1,388)

Çök çök : Deveyi ıhtırmak için kullanılır.(1,334)

Çuh çuh : Atı yürütmek ve azarlamak için çıkarılan ses.(3, 117)

Kah kah : Köpeği çağırmak için çıkarılan ses.(3,118)

Tuşu tuşu : Eşek durdurulmak istendiği zaman kullanılır.(3,224)

Tah tah : Salındıktan sonra Şahin' in çağrıldığı bir söz.(3,117)

Hoç hoç: Keçiler güdülürken , sürülürken çıkarılan ses.(2,282)

Heç heç: Atları gayrete getirmek ve sıkıştırmak için çıkarılan ses.(2,282)

Uş uş: Öküzü suvarmak için çıkarılan ses.(1,36)

Op op: Eşeğin ayağı kaydığında söylenir.(1,34)

Demek ki yansımalar tekrar edilince yani ikileme şeklinde kullanılınca hareketin tasvirini,biçimlenmesini , sesin birkaç defa aynı şekilde tekrar edildiğini, sürekliliğini göstermek için görev üstlenir. Ayrıca, bu bileşik yansımalar hareketin ölçüsünü pekiştirmek görevini üstlenebilir.

Tekrar edilen bileşik yansımalar identik (aynı, benzer) yapıda olur. Böyle yansımaların bileşenleri Divan'da kendi başına da kullanılır.

Örneğin: Kanğ etti: kaz kanğ etti: kaz kanğ diye ses çıkardı(3,358); **Kag kug-** kazın çıkardığı ses. Kağ kuğ: “kaz kağ kuğ etti = kaz, bu suretle ses çıkararak bağırdı” (3, 128) .

2.İkinci gruptaki ikilemeli yansımalar biraz biçim değiştirerek tekrarlanır. Bu yansımaları birbirinden sadece fonetik açıdan değil, semantik bakımdan da ayırmak mümkündür.Örneğin, “**Takır-tukur** uyandırırverdi .”dediğimizde ilk sözcükle ikinci sözcüğün anlamı ayırt edilir. Hareket ilk sözcükte daha güçlü, ikincisindeyse daha güçsüzdür.

Karç kurç – “hatır hutur” gibi bir ses bildirir. (I, 343)

Çar çur// car cur: al çar çur yedi: o önüne geleni hiçbirşey bırakmadan yedi (1, 323).

Divan'daki çift yansımalar aşağıdaki yollarla oluştuğunu farketmek mümkündür:

a) Ünlülerin değişmesiyle(Vokallerine göre $a > u$ veya $e > ü$ değişikli birincil biçimler):

çağ çuğ

dang dung

şel şül

çak çuk

kağ kuğ

tang tung

çalk çulk	kar kur	yap yup
çar çur	karı kurı	bart burt
çart çurt	kart kurt	sart surt vb...

b) Ünsüzlerin değişmesiyle: çırt pırt, gıvır şıvır v.b

c) İkinci bileşenin önüne bir ünsüzü getirmekle: apıl tapıl, apır şapır v.b

d) Karışık yolla: gavur şuvur v.b

Ses yansımaları, Türkiye Türkçesinde ve Kırgızcada özellikle halk ağzında bir anlaşma aracı olarak sık sık baş vurulan bir kelime grubudur. Yazı dilinde kalıplaşmış ve yansıma kelime oldukları unutulmuş oldukları dışında, bu kelimelerden daha çok tabiatın çeşitli canlılıklarını, güzelliklerini, hareketliliklerini anlatmakta yararlanılır (*Şırl şırl ak-, parıl parıl parılda-*, ...). Halk ağzında ise, bu tür sözler böyle bir ayırım gözetilmeden geniş bir biçimde ve her durumda kullanılır, gerektiğinde yansımalara dayanılarak bunların kalıplarına uygun yeni şekiller türetilir, mecazlı anlatımlarla canlı ve parlak tablolar çizilir. Ses yansımalarının tabiatın gelen özellikler, deyimlerde, ata sözlerinde ve tekerlenmelerde kuvvetli, canlı anlatımlara dönüşür.²⁷

Sonuç olarak gerek Kırgızcada gerekse Türkçede sosyal hayatta farklı kullanımlarıyla sıkça karşımıza çıkan yansımaların ve yansıma ikilemelerin, Karahanlılar dönemi eserlerinden olan Divanü Lûgati't-Türk' te tüm canlılığı ve renkliliğiyle öne çıktığını görüyoruz.

Ses yansımaları ,daha pek çok yönleriyle ele alınması gerekli bir konudur.Bunlar, Türkçenin ve Kırgızcanın ses tarihini aydınlatacağı gibi dilin şekillenmesi ve oluşması hususlarında yapılacak çalışmalara yol gösterici olacaktır. Yansımalarda ,yansıma ikilemeler de belki de dilin kendi özüne yakın ve kendine has işleyişini en iyi yansıtan kelime grubudur.

²⁷ Hamza Zülfikar ; Türkçede Ses yansımaları Kelimeler; s. 165-168 , 1995 Ankara

Kaynaklar:

1. Hamza Zülfikar ; Türkçede Ses yansımaları Kelimeler, 1995 Ankara.
2. Divanü Lügati't – Türk Tercümesi , Besim Atalay, 2006 Ankara.
- 3.Karl Foy ; Studien zur Osmanischen Syntax ,Das Hendiadyoin und die Wortfolge *ana baba* Mittheilungen des Seminars für Orientalische Sprachen (MSOS) , cilt : II ,s. 105-136 , 1889 Berlin.
4. Saadet Çağatay : Uygurcada Hendiadyoinler , Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları, s. 97-145, 1940-1941 İstanbul .
- 5.A.C.Emre ; Türk Dil Bilgisi ; Yineleme ,İkizleme , Katmerleme ; s.541-548 ; 1945 İstanbul.
6. Osman Nedim Tuna ; Türkçede Tekrarlar , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ,Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi ,cilt III ,s. 429-447,1948 İstanbul .
7. Hasan eren ; İkiz kelimelerin Tarihine Dair ,Dil ve Tarih-Çoğrafya Fakültesi Dergisi ,Cilt :IV ,sayı:2,s. 283-286 , 1949 Ankara .
- 8.S.Kudaybergenov, Kırgız Dilindeki Yansımalar, s. 36-39 Frunze,1957
- 9.S.Davletov, S.Kudaybergenov, Azırkı Kırgız Tili, Morfologiya F, 1980, 204 – 207.s (Çeviri, Levent Doyuran).
10. İ. Abduvaliev, T. Sadıkov ,Azırkı Kırgız Dili ,Morfologiya.,1997, s. 263.
- 11.A.İ. İskakov, O Podrajatelnih Slova v kazakskom Yazıke , Turkologičeskiy Sbornik ,I , M-L , 1951.
- 12.N.İ.Aşmarin , O Morfologičeskih Kategoriyah Podrajaniy v Çuvaşskom Yazıke,Kazan 1928.
13. Doğan Aksan : Türkçenin Gücü , s. 67-69 , Dokuzuncu Baskı – 2005 Ankara.
- 14.Vecihe HATİPOĞLU;Türk Dilinde İkileme;1981 Ankara.
15. Doğan Aksan ; Anlambilim , Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi ; s.101,102 ; 1999 Ankara.
16. Türkçe Sözlük,TDK , 2005 Ankara .